

PLURIFORMITEIT IN HET MIDDEN-OOSTEN

door N. van Dam

Ondanks een grote mate van culturele uniformiteit, wordt de bevolking van het huidige Midden-Oosten gekenmerkt door een sterke religieuze en ethnische diversiteit.

Verscheidene factoren hebben ertoe bijgedragen dat er zich in het grotendeels door Sunnitische Arabieren bewoonde Midden-Oosten zo vele religieuze en ethnische groepen bevinden, en dat zij hebben kunnen voortbestaan: (1)

1. De drie voornaamste monotheïstische religies, nl. het Jodendom, Christendom en de Islam, zijn alle in dit gebied ontstaan. De vorming van sekten en verschillende scholen binnen deze religies heeft geleid tot een grote verscheidenheid in geloof.

2. Het Midden-Oosten, en in het bijzonder het gebied van de Vruchtbare Maansikkel, bestaande uit Irak, Syrië, Libanon, Jordanië en Israel, waartoe ik mij hier in hoofdzaak wil beperken, is in het verleden herhaaldelijk blootgesteld geweest aan veroveringen of pogingen daartoe door verschillende bevolkingsgroepen, waaronder de Arabieren, Koerden, Mongolen en Turken.
Verscheidene van de groepen die bij deze veroveringen betrokken waren hebben zich voor een deel permanent in dit gebied gevestigd.
3. Het Midden-Oosten vormde herhaaldelijk een toevluchtsoord voor lieden die in het omliggende gebied op religieuze of politieke gronden werden vervolgd.
4. De tribale en nationale verschillen die een gevolg waren van de zojuist genoemde ontwikkelingen kregen vaak een religieuze dimensie, en droegen ook op die manier bij tot het ontstaan van verschillende religieuze gemeenschappen. Politieke en religieuze verschillen ontwikkelden zich daarbij veelal gelijktijdig.
5. Religieuze, tribale en linguïstische verschillen werden vaak in stand gehouden of zelfs geaccentueerd door het bestaan van sterke regionale loyaliteiten. Deze werden veelal in de hand gewerkt door de geografische structuur van de betrokken gebieden (bijvoorbeeld moeilijk toegankelijk bergterrein).
6. De betrekkelijk onafhankelijke positie en eigen identiteit van een aantal religieuze en nationale groepen werd mede in stand gehouden door het op vele plaatsen ontbreken van een sterk centraal gezag. De werkelijke invloed van het centrale gezag van de Staat ging meestal niet veel verder

dan de steden, riviervalleien en de betrekkelijk gemakkelijk toegankelijke vlakten. In moeilijk toegankelijke gebieden konden diverse gemeenschappen vrij ongestoord leven. En het was dan ook vooral naar dergelijke districten dat bepaalde groepen emigreerden die zich niet wilden onderwerpen aan het centrale staatsgezag. Zo vindt men in de steden en gemakkelijk toegankelijke gebieden meestal in meerderheid die religieuze of nationale groep die traditioneel een dominante positie heeft ingenomen, namelijk die van de Sunnieten of de Sunnitische Arabieren. Religieuze minoriteiten, en vooral die welke vroeger aan vervolging blootstonden, zoals de Shi'ieten, Alawieten, Druzen, Isma'ilieten en bepaalde Christelijke gemeenschappen, vindt men daarentegen vooral in de minder toegankelijke gebieden.

7. Ook de relatief tolerante houding van de Islam tegenover Christenen en Joden, en de formele gelijkheid van nationale groepen binnen de Islam met een daarmee samengaande raciale tolerantie hebben de bestaande religieuze en ethnische diversiteit helpen in stand houden. De Arabische en Islamitische cultuur hebben de Christelijke en Joodse gemeenschappen die te midden van de Moslims leefden echter niet onberoerd gelaten, zodat er in cultureel opzicht een verregaande assimilatie heeft plaatsgevonden.

Voor de opkomst van het nationalisme in de Islamitische wereld stonden de voornaamste nationale groepen, waaronder Arabieren, Turken en Koerden, betrekkelijk tolerant tegenover elkaar. Men dacht voordien nog niet zozeer in "nationale" termen. Zo waren de inwoners van het huidige Syrië, Libanon, Jordanië of Irak zich over het algemeen meer bewust

van het feit dat zij Sunniet, Alawiet, Druze, Isma'iliëet, Maroniet, Grieks Orthodox of Jood, etc., waren dan dat zij daarnaast ook zouden behoren tot een nationale gemeenschap. De meerderheid van de bevolking van deze landen sprak weliswaar Arabisch, maar dit feit had tot aan de opkomst van het Arabische nationalisme weinig politieke betekenis. Zo hadden de Sunnitische Arabieren niet zozeer het gevoel dat zij onder vreemde Ottomaans Turkse heerschappij stonden, gezien het feit dat deze Turkse heersers evenals zijzelf Sunnieten waren. Hetzelfde gold natuurlijk niet t.a.v. bijvoorbeeld de Alawitische, Druzische of Isma'ilitische Arabieren, die wel degelijk het gevoel hadden onder vreemde heerschappij te staan. (2)

Over het algemeen stelden Sunnitische Muslims zich toleranter op tegenover Joden en Christenen dan tegenover heterodoxe Muslims, zoals de Shi'ieten, Alawieten, Druzen en Isma'iliëten. Christenen en Joden genoten binnen de Islamitische gemeenschap als *Ahl al-Kitāb* (d.w.z. als volkeren die reeds voor de Muslims goddelijke openbaringen hadden ontvangen die waren neergelegd in heilige geschriften) een status van bescherming, zij het dan als tweedegrads burgers. De status van *Ahl al-Kitāb* stelde Christenen en Joden in staat om met een zekere mate van "soevereiniteit binnen eigen kring" hun eigen religieuze organisaties te handhaven en hun religie uit te oefenen. (3)

Tijdens het Ottomaanse Rijk werd deze beschermde status nog verder doorgevoerd en geïnstitutionaliseerd. Zo werden verscheidene Christelijke gemeenschappen alsook de Joden officieel erkend als *Millets* ofwel (religieuze) "naties".

Men kan stellen dat de maatschappij in de Vruchtbare Maansikkel ten tijde van het Ottomaanse Rijk in belangrijke mate gesegmenteerd was in een aantal

gesloten gemeenschappen. Deze situatie werd door Professor Albert Hourani in zijn boek *Minorities in the Arab World* als volgt omschreven:

"(Het Ottomaanse Rijk) bestond uit een groot aantal regionale, tribale, linguïstische en religieuze groepen. Over het geheel genomen, vormden deze groepen gesloten gemeenschappen. Elk daarvan was een "wereld" (op zich), welke voldoende (te bieden had) aan zijn leden, en van wie een uiterste loyaliteit werd geëist. Deze werelden raakten elkaar maar vermengden zich niet en elk (daarvan) bezag de rest vol wantrouwen en zelfs haat. Ze waren bijna allemaal beperkt, stagneerden en waren zonder verandering. De Sunnitische wereld had echter ondanks dat deze door allerlei soorten van interne verdeeldheid uiteen werd gescheurd iets universeels, en een gevoel van zelfvertrouwen en verantwoordelijkheid dat bij de andere ontbrak. Deze waren alle marginaal, en werden voor wat betreft de macht en het nemen van historische beslissingen buitengesloten." (4)

Een aantal factoren heeft ertoe bijgedragen dat de in de loop der eeuwen gegroeide kloof tussen de verschillende religieuze gemeenschappen onderling in het algemeen, en tussen de Arabische Sunnitische bevolkingsmeerderheid en de religieuze minoriteiten in het bijzonder, in de loop van de negentiende en twintigste eeuw werd vergroot: (5)

1. In de negentiende eeuw werd het gemeenschapsbewustzijn van verscheidene religieuze groepen aanzienlijk versterkt doordat een aantal Europese Mogendheden zoals Frankrijk, Engeland en

Rusland zich met de interne aangelegenheden van het Ottomaanse Rijk ging bemoeien en daarbij de protectie van bepaalde *Millets* voor zich opeiste. Zo bestond er reeds lang een speciale band tussen Frankrijk en de Maronitische Christenen in Libanon. Vanaf het begin van de achttiende eeuw begon Rusland het recht op te eisen om voor de bescherming van de Grieks Orthodoxe Christenen binnen het Ottomaanse Rijk zorg te dragen. Groot Britannië ontwikkelde een speciale band met de Druzen en Joden.

Door dergelijke bemoeienissen werd de positie waarin de betrokken religieuze minoriteiten verkeerden verbeterd. Een nevengevolg was echter dat de geprotegeerde religieuze minoriteiten zich veelal de haat op de hals haalden van de Ottomaanse regering en de Sunnitische bevolkingsmeerderheid die hen beschouwden als potentiële verraders en lakeien van de Europese Mogendheden alsmede als een bedreiging voor de Islamitische gemeenschap.

Door het betrokken raken van verscheidene religieuze gemeenschappen bij de verhouding van de Ottomaanse overheid met het buitenland werd hun functie als *politieke eenheid* versterkt.

- Christenen en Joden stonden aanvankelijk veel meer open voor de Westerse cultuur dan de rest van de bevolking. Zij lieten vaak veel van hun tradities varen en namen vrij snel allerlei Westerse gewoonten over. Velen maakten zich bovendien meester van een of meer Westerse talen waardoor vooral zij nuttig in Westerse instellingen en bedrijven dienst konden doen en er in vergelijking tot de Sunnitische bevolkingsmeerderheid onevenredig sterk vertegenwoordigd waren. Dergelijke factoren vergrootten de haat en afgunst van de Sunnieten,

die vrijwel altijd de boventoon gevoerd hadden, jegens religieuze minoriteiten.

3. Vele Christenen volgden onderwijs aan scholen die werden geleid door buitenlandse Christelijke missies. Christenen kregen over het algemeen niet alleen relatief meer onderwijs dan de Muslims, maar bovendien een onderwijs van een verschillend soort, waardoor de betrokken religieuze gemeenschappen nog verder uit elkaar groeiden.
4. Tijdens het Franse Mandaat over Syrië en Libanon werden religieuze loyaliteiten bewust gestimuleerd onder meer met het doel om iedere vorm van opkomend Arabisch nationalisme zoveel mogelijk in de kiem te smoren. (6)
Separatisme van religieuze en nationale minoriteiten werd aangemoedigd door het toekennen van autonomie aan distrikten waar minoriteiten een meerderheid vormden. Het distrikt Latakia met een meerderheid van Alawieten en de Jabal al-Duruz met een meerderheid van Druzen kregen bijvoorbeeld een tijd lang eigen regeringen en waren formeel autonoom. Het distrikt Jazirah met een meerderheid van Koerden en verschillende Christelijke gemeenschappen was weliswaar niet formeel autonoom maar viel enige tijd onder direkt Frans bestuur. De fransen moedigden daar onder meer het Koerdische streven naar autonomie aan.
5. Binnen het kader van een verdeel-en-heers politiek en het bestrijden van het Arabisch nationalisme recruteerden de Franse mandatarissen voor de *Troupes Spéciales du Levant* - de voorloper van de latere Syrische en Libanese strijdkrachten - bij voorkeur uit religieuze en ethnische minoriteiten zoals de Alawieten, Druzen, Isma'ilieten, Christenen, Koerden en Circassiërs.

Met behulp van hen werd de orde gehandhaafd en werden plaatselijke opstanden en dergelijke (soms op nogal hardhandige wijze) onderdrukt, hetgeen hen er bij de Sunnitische Arabische bevolkingsmeerderheid niet geliefder op maakte. Verdeeldheid tussen en binnen de religieuze en ethnische minoriteiten onderling werd eveneens gestimuleerd door bijvoorbeeld verschillende tribale leiders tegenover elkaar uit te spelen. (7)

Factoren die particularistische loyaliteiten hebben verzwakt.

De opkomst van het nationalisme en het doorzetten van bepaalde sociale veranderingen hebben er vooral sedert de onafhankelijkheid van de betrokken Arabische staten toe bijgedragen dat religieuze, tribale en regionale loyaliteiten zijn verzwakt. Door betere verbindingen zijn bepaalde religieuze gemeenschappen bijvoorbeeld uit hun isolement gehaald. Modernisering en industrialisatie hebben leden uit verschillende gemeenschappen veelvuldiger en intensiever met elkaar in aanraking gebracht. Ook de sterke uitbreiding van het onderwijs dat gezamenlijk kan worden gevolgd door leden van verschillende religieuze en ethnische groepen tegelijkertijd heeft de sterke geslotenheid van diverse gemeenschappen doorbroken. Urbanisatie heeft vaak geleid tot het verzwakken van familiebanden en seculaire loyaliteiten.

In de twintigste eeuw begon een Arabisch nationalisme op te komen, waarbij niet religie als voornaamste groepsidentificerende faktor gold, maar het Arabier-zijn. Dat had betrekking op allen die Arabisch als moedertaal spraken, ongeacht hun godsdienst. Desondanks was de Arabisch nationalistische beweging in het begin sterk verweven met een Sunnitisch Islamisme,

en voerden vooral Sunnitische Arabieren er de boven-
toon. Vele Arabisch sprekende minoriteitenleden za-
gen de Arabisch nationalistische beweging aanvanke-
lijk dan ook met vrees en wantrouwen tegemoet als
een verkapte religieuze beweging waarbij er sprake
was van een Sunnitische heerschappij, net zoals
tijdens het Ottomaanse Rijk het geval geweest was;
met het enige verschil dat het nu overwegend Ara-
bische in plaats van Turkse Sunnieten betrof, die
het heft in handen hadden. Anderzijds bestond er
bij vele Sunnitische Arabische nationalistena een
neiging om leden van religieuze minoriteiten als
'onvolmaakte Arabieren' te beschouwen omdat ze
heterodoxe Muslims waren of helemaal geen Muslim.⁽⁸⁾
Er is vanuit religieuze en ethnische minoriteiten-
kringen verschillend gereageerd op het sterk
Sunnitisch getinte Arabische nationalisme. Sommi-
gen hebben zich passief bij de nieuwe situatie
neergelegd; anderen hebben de hulp van een buiten-
landse mogendheid gezocht, en hebben daarbij met
buitenlandse steun naar autonomie gestreefd;
sommige nationale minoriteiten, zoals de Koerden
hebben zich verzet tegen Arabische overheersing,
en hebben een opstandige houding aangenomen; ten-
slotte zijn er groepen die het zich assimileren en
het aanhangen van de Arabisch nationalistische
beweging hebben aanvaard.

Van de Christelijke gemeenschappen hebben vooral de
Grieks Orthodoxen een positieve houding aangenomen
ten aanzien van het Arabisch nationalisme. Opmerke-
lijk is daarbij dat, in tegenstelling tot de meeste
andere Christelijke groeperingen, de Grieks Ortho-
doxen bij de Oktoberrevolutie van 1917 in Rusland
hun buitenlandse beschermheer verloren. Men zou de
positieve houding van de Grieks Orthodoxe Christenen
ten aanzien van het Arabische nationalisme dan ook

kunnen uitleggen als een compensatie voor het verliezen van buitenlandse steun en het zich veilig stellen binnen de Arabisch nationalistische beweging. Men kan echter ook stellen dat de Arabische identiteit van de Grieks Orthodoxe Christenen in vergelijking tot de andere Arabische Christelijke gemeenschappen het minst was aangetast door de bemoeienissen van de Europese Mogendheden in de interne aangelegenheden van het Ottomaanse Rijk. Het zijn vooral ook Grieks Orthodoxe Christenen geweest die zich hebben ingezet voor een seculair Arabisme, waarbij de Islam weliswaar een rol zou dienen te spelen als kulturele erfenis voor alle Arabieren, maar waarbij tegelijkertijd Arabieren uit alle verschillende religieuze groepen als gelijkwaardigen naast elkaar zouden moeten kunnen voortleven.

Vooraf door toedoen van een seculair Arabisme zouden religieuze loyaliteiten immers kunnen worden verzwakt. Maar ondanks dat men in de loop van de twintigste eeuw in vele gevallen onverschilliger is gaan staan tegenover religie op zich, is het fundamentele belang van de *religieuze gemeenschap als politieke en sociale eenheid* toch groot gebleven. Zo zijn talrijke organisaties, clubs, niet-politieke en politieke groeperingen vaak opgebouwd via de kanalen van de religieuze groep met alle gevolgen van dien voor het voortbestaan van sektarische loyaliteiten.

Duidelijke resten van het door Hourani omschreven verschijnsel van "gesloten gemeenschappen" werden in de veertiger jaren nog geregistreerd door de Franse socioloog J. Weulersse in de vorm van een "minoriteitencomplex", dat door hem als volgt gedefinieerd werd:

"Het is een collectief en pathologisch wantrouwen, dat ieder gebaar van de naburige gemeenschap doet voorkomen als een bedreiging voor of een uitdaging aan eigen gemeenschap, en dat iedere collectiviteit in haar geheel solidair maakt als ook maar het geringste vergrijp tegen een van haar leden wordt begaan." (9).

Ook nadat de Arabische staten van het Midden-Oosten onafhankelijk waren geworden, bleven sectarische, regionale en tribale loyaliteiten een belangrijke rol spelen in het politieke en sociale leven, hetgeen een politieke integratie bemoeilijkte. Een van de voornaamste factoren die een inter-Arabische integratie in de weg stond vormde wel het feit dat het gebied van de Vruchtbare Maansikkel na het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk door koloniale mogendheden als Engeland en Frankrijk in invloedssferen was opgesplitst, hetgeen tot uitdrukking kwam in de vorming van de Mandaatgebieden Syrië, Libanon, Palestina, Trans-Jordanië en Irak. Deze kunstmatig geschapen nieuwe staatkundige eenheden hadden voorheen een betrekkelijk samenhangend geheel gevormd; en duidelijke grenzen op zowel economisch als sociaal terrein hadden er tussen hen nauwelijks bestaan, althans niet langs die nieuwe grenzen. Tijdens de Mandaatsperiode gingen ze onder Franse en Engelse invloed een afzonderlijk leven leiden, waardoor de gevestigde economische en politieke belangen van de er heersende klassen veelal sterk uiteen groeiden, en een latere unificatie of integratie sterk werd bemoeilijkt. Verschillende naties, waaronder de Arabische en de Koerdische, werden op deze wijze formeel opgesplitst over verschillende staten.

De Koerden waren na het uiteenvallen van het Ottomaanse Rijk verdeeld over Turkije, Irak, Iran, Syrië en de Sovjet-Unie. De Arabieren waren over nog veel meer staten verdeeld, maar verkeerden tenminste nog in de relatief voordelige positie dat zij daar zelf de dominante groep vormden, hoe verdeeld zij onderling soms ook mochten zijn.

Ondanks de sterke opkomst van het Arabische nationalisme bleven sectarische en regionale loyaliteiten een belangrijke basis voor participatie in het politieke leven in de afzonderlijke Arabische staten. Een van de oorzaken daarvoor was terug te voeren op het feit dat de lokale politici bij de ontwikkeling van een politiek bewustzijn aanvankelijk vooral de nadruk legden op pan-Arabische en sub-nationale loyaliteiten ten koste van een toegewijdheid aan de Syrische, Iraakse, Libanese, Transjordanse of Palestijnse pseudo "natie-staten". Ondanks het feit dat door de schepping van de huidige staatkundige eenheden Syrië, Irak, Libanon of Jordanië allerlei voormalige handelsroutes en sociale kontakten werden afgesneden, zijn verschillende groepen in politiek opzicht georiënteerd gebleven op een terrein en volk dat de staatkundige grenzen van deze gebieden overschrijdt, en is de Arabische identiteit soms veel sterker ontwikkeld dan de Syrische, Iraakse, Libanese of Jordaanse. Met andere woorden: de *Qawmiyah*-gedachte van een volksnationalisme (*Qawm* = volk) is veel sterker ontwikkeld dan de *Wataniyah*-gedachte van een staatsnationalisme of patriottisme (*Watan* = vaderland). En bij gebrek aan een soort "tussen-loyaliteit" aan de kunstmatig geschapen staatkundige eenheid, worden sub-nationale particularistische loyaliteiten als sectarisme en regionalisme sterk

geprojecteerd naar het politieke toneel van de nationale staat, waar ze dan het politieke beeld kunnen beheersen.

De diverse wijzigingen die de huidige staten van de Vruchtbare Maansikkel in de loop der eeuwen hebben ondergaan, hebben verhinderd dat er zich een duidelijk identificeerbare loyaliteit aan een Syrische, Iraakse, Jordaanse of Libanese natie staat heeft kunnen ontwikkelen. Dus toen Syrië, Jordanië, Libanon en Irak onafhankelijk werden, vormden ze in meerdere opzichten staten zonder natie-staten te zijn, en vormden ze politieke entiteiten zonder dat er sprake was van een "political community", of een maatschappij die bijeen gehouden werd door een gemeenschappelijk waardensysteem.

De Palestijnen vormden in dit geheel een duidelijke uitzondering: Bij hen heeft zich vooral sedert het ontstaan van de staat Israel een eigen regionale identiteit ontwikkeld die veelal nog sterker is dan de Arabische, hetgeen o.m. tot uitdrukking komt in het feit dat bij de meeste Palestijnse organisaties de *Wataniyah*-gedachte de *Qawmiyah*-gedachte in de praktijk is gaan overheersen, ten gevolge van de specifieke lotsverbondenheid die bij de Palestijnen als regionale Arabische bevolkingsgroep is gaan ontstaan.

Israel en Arabische nationale integratie: Pluralisme versus Arabisme.

Sedert de opkomst van het nationalisme in de Arabische wereld is er een transformatieproces gaande, waarbij de traditionele religieuze, tribale en regionale loyaliteiten bezig zijn geheel of gedeeltelijk te worden vervangen door nationale en sociaal-economische loyaliteiten. Deze kunnen bijdragen tot een integratie van de Arabische wereld of van verschillende Arabische politieke entiteiten. Het voortbestaan van religieuze loyaliteiten kan daarentegen vooral in die staten die een aanzienlijk aantal leden van verschillende religieuze gemeenschappen herbergen (zoals bijvoorbeeld Syrië en Libanon), een nationale en sociale verdeeldheid stimuleren of handhaven en een sociale vooruitgang belemmeren.

Men kan zich afvragen welke rol de Joodse staat Israel in de Arabische wereld speelt en heeft gespeeld in het zojuist door mij genoemde transformatieproces. Als antwoord kan men dan uit de politieke gebeurtenissen van de afgelopen dertig jaar concluderen dat Israel, teneinde zijn machtspositie te handhaven of te versterken, heeft kunnen profiteren van de verschillen in de Arabische wereld door in zijn massamedia en politieke beleid nadruk te leggen op latente of manifeste sectarische, tribale, regionale en ethnische of nationale verschillen tussen, of binnen bepaalde Arabische staten - en ook binnen Israel zelf -, met als belangrijk doel er het Arabische nationale bewustwordingsproces te belemmeren.

Stimulering van sectarische loyaliteiten was niet onvoordelig voor Israel zelf, aangezien dat land

als Joodse staat gemakkelijker in een Midden-Oosten zou passen dat verdeeld zou zijn in politieke of administratieve eenheden gebaseerd op religieuze of ethnische banden, dan in een Midden-Oosten waar de grenzen tussen de verschillende religieuze gemeenschappen niet alleen steeds minder belangrijk werden, maar daarbij bovendien nog dwars door de huidige staatkundige grenzen heen liepen. Terwijl de categorieën van natie en religieuze gemeenschap in het geval van de Joodse staat Israel nauw met elkaar verweven zijn, en moeilijk van elkaar kunnen worden losgekoppeld, is er bij de Arabieren van een soortgelijke relatie tussen natie en religieuze gemeenschap geen sprake. De Arabieren zijn immers duidelijk onder te verdelen in verschillende afzonderlijke religieuze gemeenschappen zoals die van de Sunnieten, Shi'ieten, Christenen, etc. Deze gemeenschappen zijn op hun beurt echter niet beperkt tot de Arabieren alleen, maar strekken zich ook uit tot andere nationale groepen zoals bijvoorbeeld de Turken, Perzen of Koerden.

Dus ondanks het feit dat de Sunnieten de overgrote meerderheid vormen van het Arabische volk en de Arabische nationalistische beweging aanvankelijk sterk Sunnitisch getint was en Sunnieten erin de boventoon voerden, is de rol van religieuze gemeenschappen of religie in het Arabische nationalisme geheel anders dan in het Joodse nationalisme of Zionisme, zoals duidelijk wordt gemanifesteerd in het geval van de Joodse staat Israel.

Seculair Arabisme versus Zionisme

In het licht van het voorafgaande zal het duidelijk zijn dat seculair Arabisme en Zionisme voor wat betreft hun *ideale toekomstbeeld* van de maatschappij in het Midden-Oosten lijnrecht tegenover elkaar staan.

De Arabische Socialistische Ba'thpartij, waarvan thans verschillende fracties aan de macht zijn in Syrië en Irak, vormt de belangrijkste representant van het seculaire Arabisme. Het ideale toekomstbeeld van de Arabische maatschappij van deze partij is terug te vinden in haar uit 1947 daterende eerste Constitutie en kan voor wat betreft pluralisme en Arabisme als volgt kort worden samengevat:

"De Arabieren vormen één natie, die het natuurlijke recht heeft om in één staat te leven en om vrij te zijn in het bepalen van haar bestemming. Daarom meent de Arabische Socialistische Ba'thpartij dat:

1. Het Arabische vaderland een ondeelbare politieke en economische eenheid vormt; en dat het voor geen van de Arabische landen mogelijk is zijn levensvereisten te vervullen terwijl het is afgescheiden van de andere.
2. De Arabische natie een culturele eenheid is; en dat alle bestaande verschillen tussen haar leden toevallig en vals zijn, en verdwijnen bij het ontwaken van het Arabische bewustzijn.
3. De nationale band de enige band is die er binnen de Arabische staat bestaat. (Deze band) garandeert harmonie tussen de burgers, alsmede hun samensmelting tot één natie; en bestrijdt alle vormen van factionalisme, zoals sectarisme, tribalisme, racisme en regionalisme." (10)

Israël's zionistische politieke leiders houden er ideeën op na die hieraan geheel tegenovergesteld zijn. Diversen hunner menen dat een vreedzame coëxistentie tussen Joden en Arabieren in het

Midden-Oosten alleen mogelijk is wanneer men het plurale karakter van de plaatselijke bevolking zou erkennen en de visie zou onderschrijven dat de maatschappij in het Midden-Oosten dient te worden geaccepteerd als bestaande uit een aantal afzonderlijke religieuze en ethnische entiteiten met een eigen identiteit, wier recht op zelfbeschikking zou moeten worden erkend.

Een dergelijke visie is duidelijk terug te vinden in de woorden van Professor Shlomo Avineri, die in augustus 1976, toen hij de positie bekleedde van Directeur-Generaal van het Israelische Ministerie van Buitenlandse Zaken, tijdens een lezing mede naar aanleiding van de toen aan de gang zijnde burgeroorlog in Libanon, betoogde:

"Erkenning van het pluralistische karakter van het Midden-Oosten is een voorwaarde voor het vestigen van vrede in de regio ... Het voorbeeld dat door Israel gesteld is dient als bemoedigende factor voor andere groepen in de regio die niet bereid zijn om genoeg te nemen met een onbeperkte Arabisch-Islamitische hegemonie." (11)

In dezelfde periode verkondigde Avineri ook "dat er in het Midden-Oosten ruimte zou moeten zijn voor een verscheidenheid aan nationale bewegingen." (12) En voorts:

"De Arabische poging om een geheel Arabisch-Islamitisch Midden-Oosten te scheppen dient te worden verhinderd. Dat is wat wij deden toen wij de Joodse staat stichtten.

En nu is iets (soortgelijks) gaande met de Maronitische gemeenschap in Libanon. Er ontwikkelt zich een zelfbewustzijn bij hen. De tragedie is dat naties gevormd worden door oorlogen, bloed(vergieten) en vuur; en dit is wat er bij de Maronitische minoriteit in Libanon aan het gebeuren is. Zij komen tot bewustzijn en vormen zichzelf." (13).

Avineri voegde hier tenslotte aan toe dat hij voor Libanon alleen een oplossing zag wanneer een wat hij noemde "zelfbeschikkend Maronitisch volk als volk een geïntegreerd onderdeel (van deze staat) zou vormen." (14).

Ideeën gelijk aan die van Avineri werden ook geuit door de voormalige Israelische Minister van Buitenlandse Zaken Abba Eban die op 8 augustus 1976 tijdens een interview voor de Israelische televisie zei:

"Het Arabische nationalisme pretendeert dat het Midden-Oosten Arabisch, monolithisch en homogeen is. Wij betogen (daarentegen) dat het Midden-Oosten een veelkleurige aard heeft met een Israelische, Christelijke, Koerdische dimensie, enz... .. De les die wij (uit de tragedie van de Libanese burgeroorlog) dienen te trekken is dat een land waarvan het de samenstelling ontbreekt aan eenheid van mensen, dat zo'n land gedoemd is tot een tragedie. Libanon werd vele jaren lang geïdentificeerd met een compacte Maronitisch Christelijke bevolking (wonende) op de Berg Libanon. Toen de Fransen echter kwamen hebben zij de

grenzen uitgebreid, en daarbij aan Libanon Muslimegebied en bevolking toegevoegd." (15)

Uit dit alles zou Israël, aldus Eban, ook de les moeten trekken dat dat land, wilde het als Joodse staat kunnen blijven voortbestaan zich ervoor **zou** moeten hoeden om grote groepen niet-Joden (d.w.z. Palestijnse Arabieren) in Israël te incorporeren. Dit zou bijvoorbeeld het geval zijn bij annexatie door Israël van de West-Bank en Gaza. Zo stelde Eban:

"We moeten wel duizend maal de voor- en nadelen tegenover elkaar afwegen alvorens we ons laten verleiden door plannen die ingrijpende veranderingen in de demografische en nationale samenstelling van de staat Israël zouden impliceren. Ik denk dat wanneer Libanon compacter was gebleven, en zich qua (bevolkings)samenstelling meer geconsolideerd had, het er veel beter in zou zijn geslaagd om stand te houden." (16)

Volgens de bovengenoemde Zionistische conceptie van de stabiele Midden-Oosterse maatschappij zou er dus enerzijds wél plaats zijn voor religieus of ethnisch min of meer homogene politieke entiteiten voor bijvoorbeeld Druzen, Koerden, die mogelijkwijze zelfs de vorm van een onafhankelijke staat zouden kunnen aannemen zoals in het geval van de Joden in Israël, maar anderzijds niet voor bijvoorbeeld een Palestijnse *Arabische* staat, laat staan voor een oorspronkelijk door de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) voorgestane seculaire democratische staat in geheel Palestina, waar Arabieren en Joden als gelijkwaardige partners vreedzaam zouden kunnen coëxisteren.

Beide laatste "Palestijnse" alternatieven zouden volgens de Zionistische ethnisch/religieuze pluralistische maatschappij-opvatting immers heterogene entiteiten vormen welke voor de toekomst slechts politieke instabiliteit zouden herbergen; waarbij kan worden aangetekend dat deze instabiliteit volgens dezelfde visie in het geval van een Arabisch-Joodse staat nog veel groter zou zijn dan in het geval van een Palestijnse staat die beperkt zou zijn tot een gebied waar Palestijnse Arabieren een numerieke meerderheid zouden vormen, zoals in de West Bank en de Gaza-strook.

Israel als "beschermer van minoriteiten in het Midden-Oosten"

Uit het voorafgaande moge ook duidelijk blijken dat men Israel's steun van de afgelopen jaren aan diverse Maronitische Christelijke fracties in Libanon behalve in het kader van militair-strategische belangen, ook kan plaatsen binnen het kader van een Israelisch beleid ten aanzien van religieuze minoriteiten in de Arabische wereld in het algemeen; een beleid dat gericht is op de handhaving van het religieuze en ethnische plurale karakter van de samenleving in het Midden-Oosten, zoals dat in de periode waarin het Ottomaanse Rijk uiteen viel nog duidelijk bestond.

Dat Israel de bedoeling heeft zo nodig een actieve en centrale rol te spelen ter handhaving van dit plurale karakter kan men afleiden uit de woorden van de Israelische Premier Menahem Begin, die in september 1977 in een interview stelde Israel te beschouwen "als de beschermer van minoriteiten in het gehele Midden-Oosten (17).

Men kan gerust stellen dat Premier Begin, toen hij voor Israel de rol opeiste van beschermer van minoriteiten in het gehele Midden-Oosten, hij alleen

doelde op bepaalde religieuze en ethnische minoriteiten zoals de Maronieten, Druzen, Koerden of Joden woonachtig in Arabische staten (tenminste voorzover deze minoriteiten door Israel konden worden beschouwd als taktische bondgenoten tegen het unionistische Arabisme) en zeker niet op minoriteiten van andere categorieën zoals de Palestijnse Arabieren.

Israel en Palestijns-Arabische nationale identiteit

De Palestijnse Arabieren die uit hun oorspronkelijke vaderland zijn weggevlucht, en een onderkomen hebben gevonden in de omliggende Arabische staten, worden in tegenstelling tot hun volksgenoten binnen Israel gewoonlijk door de Israelische overheid onderverdeeld naar religie. Voorzover van Israelische zijde aan deze Palestijnen überhaupt al een identiteit wordt toegekend - meestal worden zij die bij de PLO zijn aangesloten of met deze organisatie sympathiseren alleen omschreven als "terroristen" - is de gangbare terminologie dat het hier "Arabieren" betreft. "Een van de implicaties van dat woordgebruik is dat de Palestijnen 'eigenlijk' Arabieren zijn en dus even goed naar de andere Arabische landen kunnen gaan." (18)

In de Israelische visie is er in het Midden-Oosten geen plaats voor "naties" zoals die van de Palestijnse Arabieren die hun groepsgevoelens hoofdzakelijk baseren op een gemeenschappelijke regionale herkomst, maar verder, aldus deze zelfde visie, weinig specifieke kenmerken bezitten die hen van andere Arabieren zouden onderscheiden. En iedere terminologie die een erkenning van een eigen nationale identiteit van de Palestijnse Arabieren zou kunnen impliceren, wordt van Israelische zijde dan ook meestal zorgvuldig achterwege gelaten. Zulks in tegenstelling tot wat de Libanese

Maronitische Arabieren betreft: Hun (pseudo-)nationale identiteit wordt in de Israëliëische massa-media over het algemeen sterk benadrukt.

Laat men het veelal door Israel gehanteerde criterium van sectarische homogeniteit echter buiten beschouwing, en gaat men er vanuit dat "de tragedie is dat naties gevormd worden door oorlogen, bloed (vergieten) en vuur" (19) dan vormen de Palestijnse Arabieren met wat zij de afgelopen dertig jaar en langer hebben doorgemaakt net zo goed een natie als de Maronieten in Libanon.

Israel's interne minoriteitenbeleid

In Israel zelf blijkt het op pluralisme gerichte minoriteitenbeleid o.m. uit de wijze waarop iemands religieuze of ethnische herkomst op zijn identiteitsbewijs staat vermeld. Zo is de bevolking officieel ingedeeld in Joden, Christenen, Druzen, Circassiërs en Arabieren; waarbij in de praktijk met Arabieren de Palestijnse Arabisch sprekende Sunnitische Muslims worden bedoeld. De Palestijnse Arabieren in Israel worden volgens deze terminologie dus in twee groepen verdeeld: Enerzijds worden de Sunnieten als *nationale* minoriteit (d.w.z. als Arabieren) ingedeeld, terwijl anderzijds de Christenen en Druzen als *religieuze* (en dus impliciet *niet-Arabisch*) minoriteiten te boek staan. Een belangrijk effect van deze verdeling lijkt te zijn geweest dat Arabisch nationalistische ideeën over het algemeen minder snel vat hebben gekregen op de Christelijke en Druzische Palestijnse Arabieren dan op Sunnitische Palestijnse Arabieren. Maar ook hierin is de laatste jaren - met name ook binnen de Druzische gemeenschap - veel verandering gekomen.

De ambivalente positie van Druzen in Israël.

Zo kan men stellen dat van de Arabisch sprekende religieuze minoriteiten in Israel vooral de Druzen zich in een ambivalente positie bevinden: Bij de oprichting van de staat Israël werden de contacten die er tussen deze Druzen en hun religiegenoten in de omliggende Arabische landen bestonden grotendeels verbroken. Van deze religiegenoten hebben vooral die welke in Syrië wonen meestal duidelijk gekozen voor een Arabische nationale identiteit, boven of naast hun religieuze identiteit. De leiders van de Palestijnse Druzen hebben daarentegen aanvankelijk duidelijk gekozen voor een voortbestaan van hun eigen religieuze gemeenschap als min of meer autonoom lichaam binnen de staat Israël. Hun houding zou men kunnen interpreteren als "een bijna duizend jaar oude traditie van kunstmatige assimilatie ter verdediging (en behoud) van een vurig behoeve levensstijl en systeem van religieuze denkbeelden." (20).

Voor de Palestijnse Druzen die onder Israëliërsche heerschappij leefden impliceerde deze assimilatie een verdringing van eventueel opkomende Arabisch nationalistische gevoelens; d.w.z. als zij tenminste op een min of meer gelijke voet met de Israelische Joden behandeld wensten te worden. Door modernisering van de omstandigheden waarin de Druzische gemeenschap in Israel leeft, en onder invloed van de Arabische massa-media, zijn talrijke Israelische Druzen zich in toenemende mate bewust gaan worden van de relatief onderontwikkelde en inferieure positie waarin zij zich ten opzichte van de Joodse bevolkingsmeerderheid bevinden. Zij zien zich geplaatst voor het dilemma dat de Israelische Joden hen niet werkelijk als gelijken accepteren, terwijl de overige Arabieren hen veelal verdacht vinden vanwege hun houding tegenover de staat Israel,

en vanwege het feit dat zij de enige Arabische groep vormen op wie de Israelische militaire dienstplicht van toepassing is. Teneinde een uitweg te vinden uit dit dilemma, sluiten zich dan ook steeds meer Israelische Druzen aan bij de Arabisch nationalistische beweging. Zo hoort men van tijd tot tijd stemmen binnen de Israelische Druzische gemeenschap opgaan, die oproepen tot het verwerpen en weigeren van militaire dienstplicht voor de Druzische Arabieren in het Israelische leger. Ook zijn Israelische Druzen zich bij Palestijnse commando-organisaties gaan aansluiten, zoals o.m. zou zijn gebleken uit de Palestijnse commando-acties die in 1974 in de Israelische plaatsten Kiryat Shemona en Ma'lot werden uitgevoerd. Hieraan namen volgens de Libanese pers o.m. Palestijnse Druzen deel. (21)

Ondertussen blijft de Israelische overheid echter benadrukken dat de Druzen een entiteit vormen die men zou dienen te onderscheiden van "Arabieren en Muslims" in het algemeen. Sommigen - waaronder ook enkele leiders van de Druzische gemeenschap zelf - hebben zelfs gesuggereerd om een Druzische staat te stichten op de Hoogvlakte van Golan, of om bij een eventuele Arabisch-Israelische vredesregeling een zogenaamde "Druzische Neutrale Zone" in te stellen die dan ook de zuid-Syrische provincie al-Suwayda', waar de meeste syrische Druzen wonen, zou moeten omvatten. (22)

Een verslag dat op 21 september 1977 in de Israelische krant *Ma'ariv* verscheen moge dienen als voorbeeld van de bovengenoemde Israelische praktijk om Druzen als niet-Arabieren te classificeren:

"Na de (recente) veranderingen in de Regering op het gebied van de Arabische sector in Israel, kan men een beleid verwachten (dat gericht is op) het hard neerslaan op nationalistische en

vijandige organisaties, zelfs wanneer hun activiteiten voor het ogenblik (nog) beperkt zijn tot propaganda en ophitsing. Een organisatie die in dit verband onlangs ter sprake is gekomen is de Druzische extremistische organisatie genoemd het "Druzische Initiatief Comité". Dit is een organisatie die op dit ogenblik een klein aantal leden heeft, en waarvan de oprichters er voor zijn om de Druzische identiteit te verdoezelen. Zij beweren dat ze alleen Arabier zijn, en dat hun religie het enige verschil is. Zij eisen ook dat de op hun identiteitsbewijzen vermelde nationaliteit wordt veranderd van Druze in Arabier. In de afgelopen jaren heeft deze groep zich in zijn activiteiten geconcentreerd op propaganda tegen militaire dienstplicht voor Druzen in de Israelische strijdkrachten; en zijn leden werden ervan verdacht om Druzen tot desertie uit het leger aan te moedigen." (23)

Conclusie

Het transformatieproces waarin sectarische, regionale en tribale loyaliteiten bezig zijn plaats te maken voor Arabisch nationalistische en sociaal-economische loyaliteiten, is geen proces dat continu voortschrijdt; en in sommige crisissituaties - zoals bijvoorbeeld die van de Libanese burgeroorlog - is er zelfs sprake van enige teruggang. Dat het genoemde transformatieproces slechts gedeeltelijk reversibel is, ligt aan het feit dat het Arabisch nationalisme een politieke kracht

geworden is welke niet langer te veronachtzamen valt en moeilijk meer kan worden teruggedrongen, al was het alleen maar vanwege het feit dat bij vele Arabische politieke leiders het besef is doorgedrongen dat Arabische nationale integratie en inter-Arabische samenwerking op allerlei terrein, de sociaal-economische ontwikkeling van de Arabieren in het algemeen ten goede zou komen. De sociaal-economische groepsgevoelens welke in het kielzog van het socialistisch georiënteerde Arabische nationalisme zijn opgekomen, hebben de sectarisch verzuilde maatschappijstructuur zoals die tijdens het Ottomaanse Rijk nog bestond, tot op zekere hoogte vervangen door een meer horizontaal en op klassen georiënteerd nationaal maatschappijbeeld; en dit belemmert een gemakkelijke terugschakeling naar een politiek-sociale opsplitsing van de Arabische maatschappij op sectarische basis, zoals die door de eerder genoemde Israelische zionistische politieke leiders zou worden geprefereerd. Pogingen om een dergelijke sectarische verdeling desondanks wederom te bewerkstelligen, hebben tot dusverre slechts aanleiding gegeven tot ernstige politieke instabiliteit in de Arabische wereld.

De Israelische stelling dat erkenning van het pluralistische karakter van de maatschappij in het Midden-Oosten een voorwaarde is voor het vestigen van vrede in deze regio, zou in het licht van het voorgaande dan ook alleen kunnen opgaan, wanneer men daarbij denkt in nationale categorieën als Arabieren, Koerden etc., en niet zozeer in sectarische als Maronieten en Druzen. Politieke stabiliteit lijkt een eerste vereiste te zijn voor permanente vrede in het Midden-Oosten. En men zou daarom dan ook kunnen stellen dat een Arabisch-Israelische vredesovereenkomst, gesloten

tussen Israel en een in politiek opzicht groten-
deels verenigde Arabische wereld een grotere
garantie vormt voor vrede op lange termijn, dan
een vredesverdrag, gesloten tussen Israel en
een in politiek opzicht verdeelde Arabische
wereld.

Noten

- 1) A.H. Hourani: *Minorities in the Arab World* (London, 1947), pp. 15 - 22.
Cf. N. van Dam: *The Struggle for Power in Syria: Sectarianism, Regionalism, and Tribalism in Politics* (1961 - 1978) (London: Croom Helm, New York: St. Martin's Press, 1979), pp. 15 - 27.
- 2) Elie Kedourie: *The Chatham House version and other Middle Eastern Studies* (London, 1970), pp. 386 - 387.
- 3) L.C. Biegel: *Minderheden in het Midden-Oosten, hun betekenis als politieke factor in de Arabische wereld.* (Deventer, 1972) p. 61.
- 4) A.H. Hourani, *op. cit.*, p. 22.
- 5) *Ibid.*, pp. 23 - 29.
- 6) Cf. Zaki al-Arsuzi, "al-Tajribah al-Siyāsīyah fi Liwā' al-Iskandarūn" (Het Politieke Experiment in het Alexandretta-district), *al-Mu'allafāt al-Kāmilah* (Complete werken), Vol. 3 (Damascus, 1974), pp. 341 - 362.
- 7) Cf. Munir Mushabik Mousa: *Étude Sociologique des 'Alaouites ou Nousairis* (dissertatie, Parijs, 1958), pp. 924 - 926.
- 8) A.H. Hourani: *Syria and Lebanon, a Political Essay* (Londen, 1954), p. 128.
- 9) Jacques Weulersse: *Paysans de Syrie et du Proche Orient* (Parijs, 1946), p. 77.
Jacques Weulersse: *Le Pays des Alaouites* (Tours, 1940), pp. 49, 73, 288.

- 10) *Niḏāl al-Ba'th* (De Strijd van de Ba'th), deel I (Bayrut, 1970), pp. 172 - 181; N. van Dam, "De Ba'th ideologie. Deel I: De orthodoxe richting van 'Aflaq", *Internationale Spectator*, XXV-4, 22 febr. 1971, pp. 388 - 408.
- 11) "Director-General of Foreign Ministry: Condition for Achieving Peace in the Middle East -- Recognition of its Pluralistic Character", Government Press Office (Tel Aviv), 2 augustus 1976.
In de Israelische terminologie wordt met Islamitisch doorgaans alleen Sunnitisch-Islamitisch bedoeld.
- 12) *Radio Jeruzalem* (Hebreeuws), 1105 GMT, 8 augustus 1976.
- 13) *Ibid.*
- 14) *Ibid.*
- 15) 'Al Hamishmar, 11 augustus 1976
- 16) *Ibid.*
- 17) *Yedi'ot Aharonot* (weekend supplement), 12 september 1977.
- 18) J. Brugman: "Tien aantekeningen over de Palestijnse kwestie", *Hollands maandblad*, XV-312, november 1973, p. 10.
- 19) Zie noot 11.
- 20) Egon Mayer, "Becoming Modern in Bayt al-Shabab", *The Middle East Journal*, XXIX-3, Summer 1975, p. 284.

- 21) *Al-Safīr*, 15 juli 1974.
- 22) Cf. Ori Stendel: *The Minorities in Israel, Trends in the Development of the Arab & Druze Communities, 1948 - 1973* (Jeruzalem, 1973), p. 45;
Jon Kimche: *The Second Arab Awakening* (Londen, 1970), p. 238;
Sabri Jiryis: *The Arabs in Israel* (New York & Londen, 1976), pp. 199 - 202;
Ghalib Abu Muslih: *al-Durūz fi ḡall al-Iḡtilâl al-Isrâ'îlî* (De Druzen onder de Israelische Bezetting) (Bayrut, 1975) pp. 247 - 257.
N. van Dam: "Israeli Sectarian Propaganda during the October, 1973, War", *The Muslim World*, oktober 1977, pp. 295 - 305.
- 23) *Ma'ariv*, 21 september 1977.